

SÍRKERTBEN

sírkertben járok sírokon sírokon
holott mindahánya nekem már sírokon

lenn lenni megölelkezni nem bolondság
odahúz leölel már ez a sírokonság

mind-hallom doblogol idetart a menet
hogyan rajtam-fölöttem ellépdeljenek

ne itt üljek ahol ülök: a kertpadon
legyen nekem is sok száz éves sirlapom

s míg alatt belőlem semmi sem marad
kövemből számom s nevem kikopjanak

Komoróczy Géza

APÁK ÉS FIÚK

Zsidó apák, természetesen, és zsidó fiúk. Ha az apák bűnt követtek el, s a babilóni fogság előtti évtizedek történetéből tudjuk jól, hogy igen, elkövettek: e bűnök miatt kire hárul a felelősség?

Köszmétét esznek az apák; izes és nedvdús, savanykás, nagy hőségben, szomjat ol-tani, kellemes ízű gyümölcs.

Köszmétét vagy egest? A magyar nyelvérzékét élesen osztja két pártra ez a szó-vita. Én – hajlamaim szerint – másként-fordító vagyok: köszméteparti, menthetetlenül nyelvi kisebbségben; de azért tudom: a szövegekben a többségi konszenzus egest mond szinte mindig. Nos, a kellemes gyümölcsöt, egest vagy köszmétét, netán, mert ez is elképzelhető: éppen csak érlelődő szőlőt, az apák ették, eszik.

De kinek vásik el a fogak?

Persze hogy nem az egres/köszméte szóválasztás a kérdés; a nyelvünk, végtére is, egyelőre közös, mindenki érti, miről van szó. A kérdés mélyebbre vág; igenis: szubsztanciális. Hogy kiknek vásik el a foguk a köszméte-erágástól: mármint hogy az apáké-e, akik ették, vagy a fiaiké. Ez volt a kérdés. Ez a kérdés az igazi. Kit ér a büntetés, ha az apák bűnt követtek el netán? Próféták kérdezték: Jeremiás, Ezékiel. Zsidó apákról van szó, természetesen, és zsidó fiúkról. Kiknek kell a felelősséget viselniük mindazért, amit az apák tettek? A fiúknak? Ez a Biblia tanítása?

Talán mondanom sem kell, nem Jeruzsálemben: Babilóniában vagyunk; még ott

sem éppen a fővárosban: vidéken, ahol a csak néhány éve, i. e. 597-ben áttelepített zsidó csoport él; egyszóval, a fogságban. Júda, Jeruzsálem megvan még – de Nebúkadreccár bármikor megindulhat ellene. Cidqijjáhu, akit otthon királynak tekintenek, és az udvar, és a nép, nemhogy remélnek: bizakodnak. Áll a templom, Jahve teljesíteni fogja, amit a szövetségben népének ígér. Jeruzsálem hatalmasságai éppen katonai segítséget keresnek. Alig múlt még, hogy tanácskozássra gyűltek a városba a remélt szövetségesek, köztük egy nagyhatalom, Egyiptom követei is. Cidqijjáhu erősen bízik Egyiptomban: Egyiptomnak érdeke, hogy feltartóztassa Babilónt.

Közmondásról van szó, szólásról, ennyi világos. Már csak azért is, mert a kérdéses mondat két különböző helyen is írva van a Bibliában. Jeremiás idézi Jeruzsálemben és Ezékiel Babilóniában, nagyjából egy időben. Elképzelhető ugyan, hogy a kettőzés csak utólagos, a későbbi szöveghagyomány hozta létre, átemelve a találó szólást az egyik szövegből a másikba; elképzelhető, de nem valószínű. Részben azért nem, mert két apró nyelvi eltérés mégiscsak van a két szöveghely között, s ez nem idézetre vall. Részben pedig, s főként, azért nem, mert a szóláshoz a két próféta nem egészen azonos magyarázatot ad, holott általános mondanivalójuk egyébként nagyjából ugyanaz: bírálat népük fölött.

Ezékielnél (18,2) a mondat közmondás volta különösen jól felismerhető: a szintaxison.

„Ábót jóklu bószer ve-sinné ha-bánim tiqheyna.”

Az ige mindkét fél mondatban jelen időben, folyamatos vagy befejezetlen alakban (imperfectum) áll, ez a közmondások szokásos szintaxisa, nyelvi eszköze az általánosításnak. JEREMIÁS (31,29) ellenben az első fél mondatban múlt időt (perfectum) használ (óklu), ez az előidejűség nyelvi eszköze, viszont nem teszi ki a névelőt a „fiúk” szó elé (bánim); más nyelvi megoldással ugyan, de végeredményben nála is közmondásszerűen általános a fogalmazás.

Hogy mi a szóban forgó gyümölcs valójában: vitatják. Az egres/köszméte mellett gondolni lehet szőlőszemre is; a szó egyéb előfordulásai (JESÁJA 18,5; JÓB 15,33) közül az egyik fürtöket (*gefen*) említ, s ez nem köszmétét, inkább szőlőt jelez. A másik hely s a rokon nyelvek a szót nem meghatározott gyümölcsre, hanem a bogyók éretlenségére vonatkoztatják: *bószer* a. m. már csaknem érett fürtös bogyó. Lehet szőlő, de ribizli is akár. Károlyi Gáspár (1590) Ezékielben vadszőlőt fordított. Jeremiásban egrest. Megnyugtatósnak azoknak, akik ellentmondást látnának a két fordítás között: a magyar (dunántúli) *egres* végső soron a latin *agrestis* szóból jön, s ennek jelentése: „mezei, ti. nem szántóföldi (*ager*)” „vadon termő, vad”, „éretlen bogyó”, „éretlen szőlő”. Ennél pontosabbat a legtöbb kerti vagy szántóföldi növény botanikai azonosítása tárgyában még Löw Immanuel paradicsomkert gazdagságú FLORA-könyvével a kezünkben sem mondhatunk. De tudjuk, arab forrásokból, melyeket Gustav Dalman lutheránus tiszteletes úr, a múlt századi Palesztina legjobb biblikus-ethnográfus ismerője, s persze Löw is idéz, hogy a zöld bogyót Izraelben, Palesztinában csemegeként fogyasztották: valóban mint üdítően savanykás, nedvdús csemegét. Mi is a zöld kajszit, gyermekkorunkban. Ha kertészeti szakkönyvbe nem is: irodalomba mindenképpen a köszméte/egres fordítást ajánlhatom.

De nem nyelvészeti élvezetként ropogtatom fogaim között a bogyókat. Az egész szövegrész értelme függ attól, hogy a közmondás mit jelent. Nincs is nehezebb, mint közmondást magyarázni. A jelentés gyakorta nem a szavakban van, inkább a szintaxisban,

más-más formulák azonos szerkezetében. Ebben a mondásban a szerkezet az ellentét-re épül. Ha mit az atyák tesznek, következményeit a fiak viselik. Az atyák közmétét rágcálnak, szőlőt esznek; teszi mindenki, ha teheti. De, s a *de* hangsúlyos, a fiaknak elvásik a fogak az apák élvezetétől. Ennyi elég is a szintaxisról.

Ezékiel, de Jeremiás is, bárki, azért idéz közmondást, mert ez tömören és általános formában fogalmaz meg valami igazságot. Szükségünk az általánosabb igazságra van.

Ugyan baj-e, s ha baj, miért, hogy valaki szőlőszemet vagy közmétét eszik? A közmétés/szőlőbogyós közmondás egybekapcsol apák és fiúkat: amit az apák tesznek, maguk öröme, az élet rendjén, kötelességből, kényszerből, de ha csak úgy *csak*, az esetleg bajt hoz a fiakra. Az apák miatt a fiúkat vonják felelőségre.

A társadalomtudomány gazdag a szolidaritás leírásában, a Biblia vonatkozásában is. Itt voltaképpen a szolidaritás sajátos – mondjuk így – fonákjáról van szó. Apa és fiai: családi egység, mind a jelen időben, szinchron vagy horizontálisan, mind diachronikusan vagy vertikálisan, nemzedékek során át. Amit az apád tesz, abból van vagy lehet előnyöd, számíthatsz a segítségére; de a helyzete mindenképpen befolyásolja a sorsodat, esetleg negative is. Viselned kell apád helyzetének minden következményét: jót, rosszat.

A törzs erkölce ez: valóság és etika a genealógia, vérségi kötelék, törzsi szervezet kapcsolatai mentén szerveződő társadalmakban. A szolidaritásra hivatkozni lehet: az előnyök mintegy lehívhatók; s ugyanakkor elháríthatatlan az esetleges hátrány. Nebúkadreccar/II. Nabúkadurri-uszur nemcsak Cidqijjáhut fogja megbüntetni, az ostrommal bevett Jeruzsálem uralkodóját: mielőtt megvakítaná, a szeme előtt öleti meg fiait (II. KIR. 25,7). Számos más példa van hasonlóra az ókori Keleten; csak megemlítem, némi nyomatékkal, de mellőzve a részletesebb kifejtést, hogy inkább a törzsi társadalomszervezetekben, nem pedig urbánus, szegmentált társadalmakban, melyekben rendszerint formalizált jog érvényesül.

A Biblia ősi hagyománya sem más; ősi jog, szolidaritási etika. Nem akárhol: a Tízparancsolatban (EX. 20,5–6/34,6–7/DEUT. 5,9–10) olvassuk a következőket. Szenvedélyes isten (*él qanna*) vagyok, az apák bűne miatt felelőségre vonom azokat, akik gyűlölnék, harmad- és negyedrenden, de kegyelmet gyakorlok azokkal, akik szeretnek, s akik megtartják törvényeimet, az ezredik renden is. Fordításom több ponton is érdemben különbözik a szokásos fordításoktól. Nem mindent indokolhatok most, de legalább azokat az eltéréseket jelzem, amelyek a jelen tárgyat érintik. A „szenvédélyes isten” Károlynál még „erős bosszúálló”, egybehangzóan a régi fordításokkal (Lxx: *theosz zélótész*), s csak újabban szokás elsimítani a kifejezés különös – hadd mondjam így – történeti barbárságát. Az isteni felelőségre vonás, illetve kegyelem köre nem feltétlenül diachronikus, ti. a nemzedékek egymást követő során; lehet szinchron is: egy ember bűne miatt – a már említett fonák-szolidaritás értelmében – büntetés jár a vele kapcsolatban lévőknek a rokonság harmadik vagy negyedik körében, s kegyelem az ezredik körben. Nem lényegtelen a különbség a számok között: felelőségre vonás, mondjuk, a másod-unokatestvérek körében, kegyelem az egész társadalmi közösség számára – mert hiszen ki számlálhatja meg ezred-unokatestvéreit. Az apák: a közösségért felelős személyek bűnét Isten megtorolja, szenvedélyesen, de – s itt a fordításbeli eltérés már mondatszinten van – csak azokon, akik gyűlölik őt, mert akik szeretik, azoknak kegyelem (*heszed*) a részük.

Nem egészen úgy értelmezem a Tízparancsolat szövegét, ahogyan szokás; meggyőződésem, hogy úgy értem, ahogyan Ezékiel értette, értelmezte.

Magával a közmondással a régi zsidó hagyomány, mindjárt az arámi fordítás, nem vacakol sokat. A TARGUM JONÁTÁN, arámiul: Az atyák vétkeznek, és a fiak elpusztulnak. Se közméte, se elvásott fogak. A zöld bogyó evése helyett pedig egyszerűen: a vétek. Hasonló egyszerűséggel fogalmazott a SIRALMAK (*Ékha*) is (5,7): Atyáink bűnt követtek el, és nincsenek, s bűneik (terhét) mi hordozzuk. Ez a siratószöveg a Tizparancsolat logikáját követi, akár Ezékiel mondását értelmezi, akár – ez a valószínűbb – magát a helyzetet. A bűnre büntetés következik; ahol büntetés van, az ok: a bűn.

Ezékiel szembeszegült ezzel a hagyománnyal. Szembeszállt még a Tizparancsolattal is: a hagyományos, szó szerinti értelmezéssel. Ezékiel azt mondja kortársainak: nem áll a mondás az egresről. Ne hivatkozzatok rá soha többé (18,3). Jahve eskszik, az életére mondja: minden előlény az enyém, az apák is, a fiak is. Büntetés csak azt illeti, aki maga követte el a bűnt (18,4). Hosszan fejtegeti az eszmét, részletezi a bűnöket is, amelyekre gondol, s közben ismétli a fő tételt, többször is, változatokban: Az, aki vétkezett, megbűnhődik. De fiú nem visel felelősséget az apja vétke miatt, apa nem visel felelősséget a fiú vétke miatt. Az igaz embert igazsága minősíti, egyedül az, a gonoszt gonoszsága minősíti (18,20).

Jeremiás, a szavakban, kissé mást mond, mint Ezékiel. Jeremiás, idézve a közmondást, érvényét mintegy hallgatólagosan elismeri; csak annyit mond, hogy *majd*, Isten és Izráel/Júda házának új szövetségében szűnik meg a mondás érvénye. Majd; de eszerint *most*, egyelőre, érvényben van.

A két férfiú egyaránt Júda népéhez szólt, s nagyjából egy időben: i. e. 590 táján valamikor. Jeremiás, otthon, belülről, úgy látta: az isteni törvény fenyegetés lehet a felelőtlen politikusok, a megtévesztett nép kritikátlan reménykedésével szemben. Ezékiel, a fogságban, kívülről, úgy látta: már nem segíthet más, csak ha kinek-kinek a személyes felelősségére hivatkozik. Ugyanabban a hagyományban, ugyanabban a nyelvi, vallási közösségben, egyazon eszme – isteni parancs – hirdetéséül más-más értelmezést adtak a hagyomány egyik fontos tanításának.

Ezékiel nem politizál, az *erectől* távol, *galutban*, nem lehet szava a döntésekhez. A magatartást bírálja, a tetteket. Az életmódot, melyet Jahve megkíván, mely a szövetség fenntartása lehet. Egyéb ügyekben tehetetlen.

A hegycsúcsokon bemutatott áldozati étel fogyasztása: *nem*. Idegen istenek (bálványok) tisztelete: *nem*. Hálni másnak a feleségével: hát, bizony, ez is: *nem*. Hálni a saját feleséggel a tiltott időszakban: *nem*. Kegyetlenkedés: *nem*. Zálog visszaadása: *igen*. Más kifosztása: *nem*. Éhezőknek kenyér adása: *igen*. Meztelen szegénynek ruha adása: *igen*. Uzsora: *nem*. Kölcsönön többlet (kamat) szedése: *nem*. Viszályok elsimitása: *igen*. Jahve törvényeinek megszegése: *nem*. Az elvásott fog az e bűnökben bűnösök büntetése.

A hétköznapi élet bűnei, erényei; a hétköznapi életben viselkedés szabályai. Ezékiel erről beszél.

Ezékiel számára nincs értelme beszélni az egyiptomi szövetségről, a szabadságról, az országot függetlenségéről. Az embereknek élniük kell: élni hétköznapi életüket, otthon is, a fogságban is; az isteni törvény erre vonatkozik: az életre.

Jeremiás azonban otthon van, s végeredményben ugyanezt mondja ő is, szenvedéllyel, a konfliktusokat vállalva, keresve, teremtve; a politikába beleszólás árán. Jeremiástól tudjuk: az ő szemében már az bűn, hogy Cidqijáhu, a nagypolitika ábrándjait kergetve, politikai céloknak, történetesen a nemzeti nagyság eszméjének rendeli alá az emberek életét Júdában, hogy ellenállásra készülődik, szövetségest keres, had-

seregét szervezi, fegyvert halmoz fel, hogy botorul hiszi: feltartóztathatja a babilóni támadást.

Ezékiel fogságban beszél: csak általánosságban, csak a vallási előírások és az erkölcs síkján. Az isteni törvény és előírás – ami az életet egyáltalán lehetségessé teszi – nem a politika részleteire vonatkozik: az életre, már az elemi szinteken, a hétköznapokra.

Ezékiel tudta, legalább úgy, mint utóbb tudni lehet, két és fél évezreden át, hogy a Tízparancsolat Izráel számára mit jelent. Nemcsak maguk a parancsok és tiltások: az indoklás, a magyarázat is. Ezékiel a személyes felelősség kimondása érdekében szembeszögült még a legnagyobb tekintéllyel: a mózesi hagyománnyal is; a mózesi hagyomány kortársi értelmezésével. Merte megváltoztatni a Tízparancsolat értelmezését; tudjuk, az általa képviselt felfogás helyet kapott a TÓRÁ-ban (DEUT. 34,6–7). A zsidó hagyománynak szerves része az értelmezés: a szöveg hozzáigazítása a körülményekhez; hiszen más körülmények között, s a körülmények mindig mások, ugyanazt a hatást csak más eszközökkel lehet elérni. A szövegben, a TALMUD kimondja, rejtve bár, de eleve benne van minden új és újabb értelmezése. Ezékiel papi személy volt, Babilóniában, a galutban a hagyomány az ő számára nem a szentély, az nem lehetett: szöveg és szövegértelmezés. A zsidó hagyomány szellemében járt el, amikor a törzsi valóságosság etikájából kibontotta az individuális felelősség tételét – elutasítva, mert tétele ezt is jelenti, minden kollektív felelősséget. Fogság, Babilónia, szegmentált társadalom: individuális etikát kell állítani a vérbosszú, a kollektív felelősség ősi, de idejétmúlt hagyománya helyett.

Apák és fiúk? Családfő és a rokonság széles köre? Az apa a saját tetteiért felelős, a fiú pedig a saját tetteiért. Nem az apjának, nagypapjának élete és dolgai: ki mit maga tett az ember, felelősséget azért visel.

Sanford Pinsker

ISAAC BASHEVIS SINGER

Rakovszky Zsuzsa fordítása

1967 forró nyarát New Yorkban töltöttem, közelebről Manhattanben, ahol azon igyekeztem, hogy a disszertációm – amely a *slemil* alakjával foglalkozott – könyvvé hízaljam. Egyik barátom, aki a City College-ban tanított, azt tanácsolta, hogy keressem fel Isaac Bashevis Singert. Végtére is disszertációm egyik fejezete hosszasan elemzte Singer könyvét, A BOLOND GIMPEL-t, és Singer arról volt híres, legalábbis a barátom szerint, hogy igen nyíltszívú, különösen azokkal, akik kritikát írnak valamelyik könyvéről vagy irodalomtudósként az ő munkáival foglalkoznak. Máskülönben ugyan mi oka lett volna rá, hogy még a telefonszámát se titkosítsa?

Összeszedtem minden bátorságomat és jiddis nyelvtudásomat, és felhívtam Singert. A barátomnak igaza volt. Singer szemlátomást megörült, amikor meghallotta, hogy a tanulmányom vele is foglalkozik. Megállapodtunk abban, hogy a következő